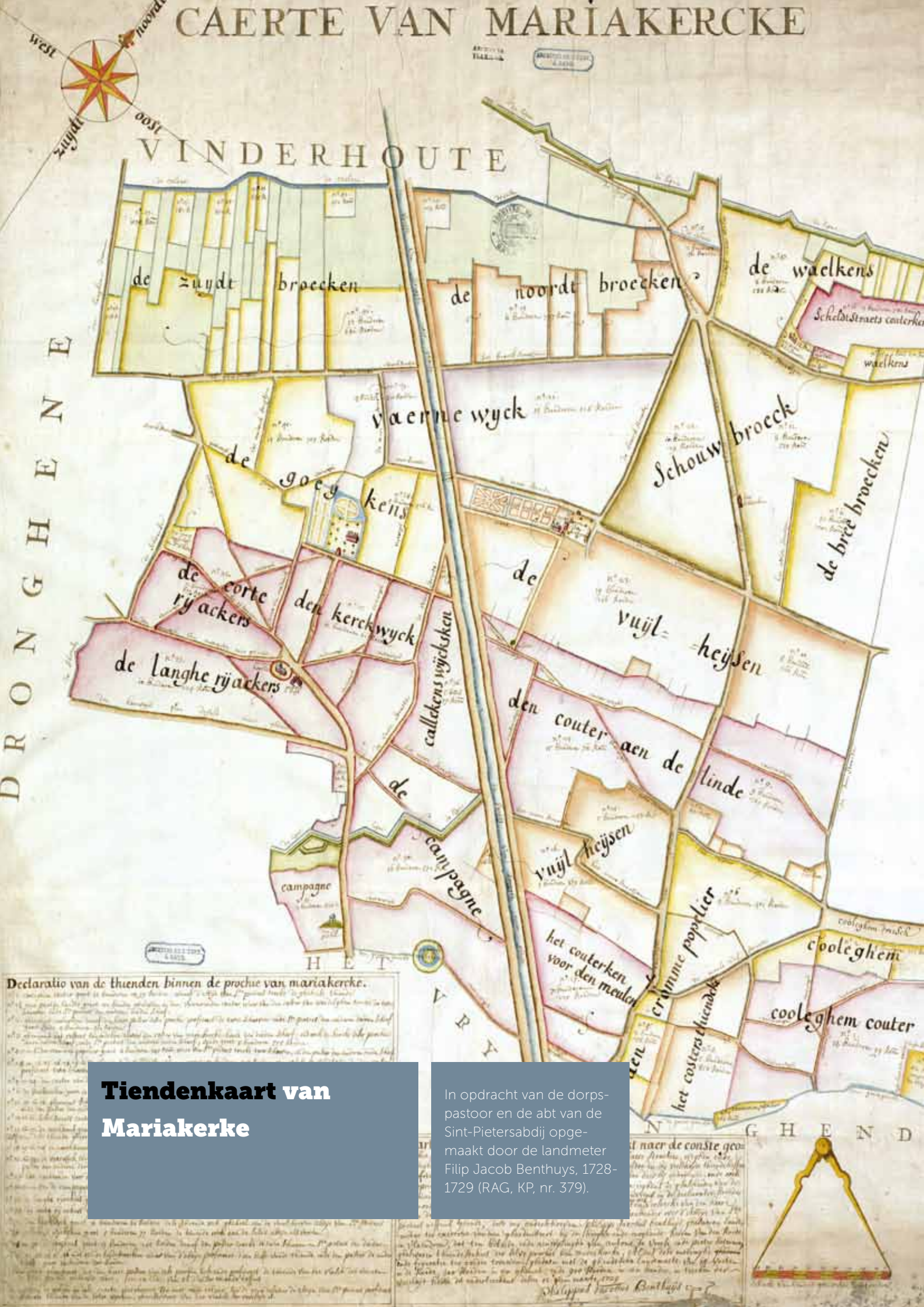

CAERTE VAN MARIAKERCKE

Tiendenkaart van Mariakerke

In opdracht van de dorps-pastoor en de abt van de Sint-Pietersabdij opge-maakt door de landmeter Filip Jacob Benthuyts, 1728-1729 (RAG, KP, nr. 379).

Het Vlaamse platteland opgemeten, in kaart gebracht en naar waarde geschat

Een overzicht van de veelzijdige expertise van landmeters en prijzers in de zeventiende en achttiende eeuw in het graafschap Vlaanderen

Pieter Beyls

Dit artikel geeft een beknopte bespreking van de werkwijze en expertise van landmeters-schatters in de vroegmoderne periode. De focus ligt daarbij vooral op het (Oost-)Vlaamse platteland in de zeventiende en achttiende eeuw. Er wordt kort ingegaan op de uiteenlopende opdrachten en de relaties met de opdrachtgevers. Vooral de zogenaamde prekadastrale bronnen (kaartboeken, kaarten, landboeken, prijziboeken, gebruikboeken) komen aan bod en worden uitgebreid in hun context gesitueerd. Het voordeel van deze bronnen is dat ze voor een bepaald dorp of fiscale entiteit een volledig overzicht geven van alle percelen en onroerende goederen. Op die manier krijgt de heemkundige of historicus een volledig overzicht van het grondbezit en grondgebruik in een specifieke rurale gemeenschap op een bepaald moment of tijdens een beperkte periode.

Landmeters-schatters hadden verschillende titels in het Ancien Régime (bijvoorbeeld erfscheider, paalder, geometrist, gezworen landmeter, deelsman, prijzer, prijsmeester, taxateur) en kwamen in actie op verschillende terreinen. Hun expertise was veelzijdig en werd onder meer bepaald door hun vooropleiding, hun ervaring en hun eigen specialisatie. Er is weinig uniformiteit te bespeuren in de kaarten, landboeken of prijziboeken van verschillende landmeters en prijzers. Daarom kan de onderzoeker best eerst een brontypologie raadplegen om een snelle en correcte analyse te kunnen maken van de vorm, inhoud en context van zijn bronnen. Voor cartografisch materiaal en landboeken zijn

1 M. Donkersloot-De Vrij, 'Topografische kaarten van Nederland uit de zestiende tot en met de negentiende eeuw. Typologie en inventarisatie', *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 53 (1982) 52-84; P. Beyls, 'Een werck seer schoon ghemeten'. *Studie van de archiefvorming en van de terminologie van de landboekhouding in het graafschap Vlaanderen (zestiende - achttiende eeuw). Casus : kasselrij Oudenaarde en Land van Aalst* (Brussel 2012) 129-137.

reeds typologieën opgesteld.¹ De context waarin prijzers hun werk verrichtten, is nog niet op een systematische manier bestudeerd. Daarom volgt hier een kort overzicht van de soorten prijsij.

- De boedelprijsij behelst de waardebepaling van een erfenis in het geval dat er zich onder de erfgenamen onvolwassenen (jonger dan 25 jaar) bevonden. De boedelinventaris (ook bekend als staat van goed) geeft een overzicht van (de waarde van) de nagelaten roerende en onroerende goederen. Dit type prijsij kwam op het platteland heel frequent voor.²
- De pachtersprijsij betreft de schatting van de bezaaibare oppervlakte van verpachte landbouwgronden, van de gebouwen erop en van de gewassen en de meststoffen op en in de bodem. Deze prijsij, ook wel pachtersrecht genoemd, vond telkens plaats bij de vernieuwing of verbreking van een pachtcontract.³ Het systeem bestaat nog steeds in Oost- en West-Vlaanderen.⁴
- De schadeprijsij bepaalt de schade aan akkergewassen na overstromingen of hagel en stormweer. Schade kon ook opgemeten en geschat worden naar aanleiding van militaire leveringen of operaties. Deze prijsij had als doel om vermindering of vrijstelling van belastingen te krijgen.⁵
- De prekadastrale prijsij betreft de schatting van de opbrengst-waarde van alle percelen van een bepaalde fiscale entiteit, om een eerlijke, rechtvaardige en gemakkelijke inning van de grondbelasting te kunnen garanderen.⁶

Profielschets van de kennis, vaardigheden en attitudes van de landmeter.

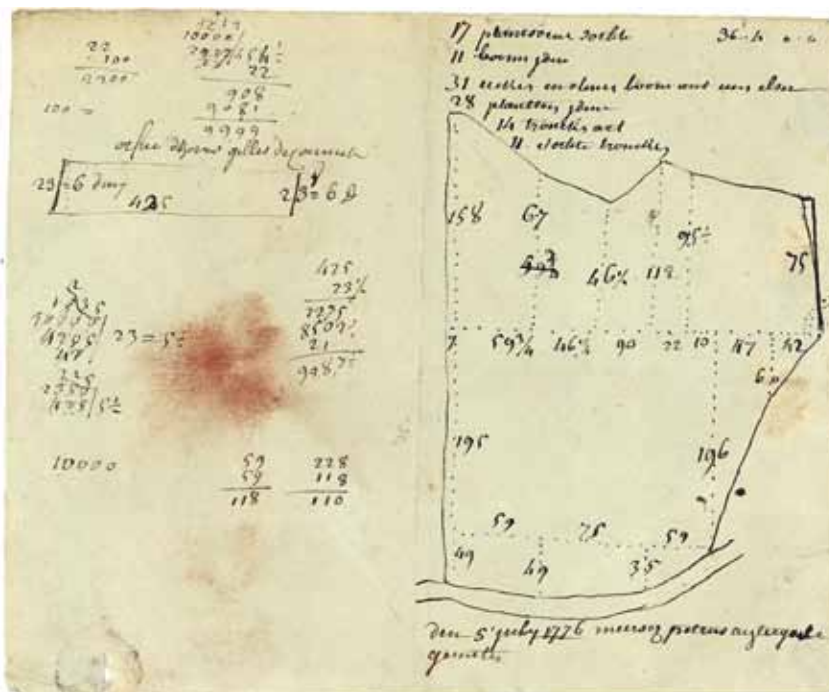
Landmeters oefenen, zowel nu als vroeger, een vrij beroep uit en verlenen tegen betaling hun diensten aan personen en instellingen. De opdrachtgever wil door beroep te doen op de expertise van de landmeter een bepaalde rechts-situatie laten vaststellen, vastleggen of wijzigen. De landmeter begeeft zich op het terrein en maakt achteraf rechtsgeldige documenten op zoals expertise-verslagen, processen-verbaal, opmetingsplannen en leggers. Bij de uitoefening van zijn taken is de landmeter verplicht om rekening te houden met verschillende wetten, reglementen, gewoonten en gebruiken.⁷

In het Ancien Régime werkte de landmeter in een ingewikkeld juridisch kader. Enerzijds was het gewoonterecht een belangrijke factor. In de gehomologeerde costume kunnen per kasselrij diverse bepalingen met betrekking tot de landmeetkunde teruggevonden worden.⁸ Het betreft dan bijvoorbeeld toelatingsvoorwaarden om te mogen landmeten in een bepaald district, bepalingen om deze activiteit te mogen uitvoeren (bijvoorbeeld een jaarlijkse verplichting om de meetinstrumenten te laten iken, om de kennis van het privaat recht te laten examineren, om een eed af te leggen voor de bevoegde instantie, enzovoort). Elke kasselrij had eigen landmeters, met vaak nog afwijkende lokale varianten. De landmeter die op verschillende lokaties opmetingen verrichtte, moest dan in staat zijn om via een omzettingstabel de eigen meetinstrumenten en opmetingen aan te passen.⁹ Hij diende ook rekening te houden met bepalingen omtrent de opmeting van wegen en grachten, die per streek verschilden. De kennis van het costumier recht bij landmeters blijkt bovendien uit de titel 'landmeter-costumier', die onder meer in de kasselrij Kortrijk veelvuldig werd gebruikt.

- 2 T. Lambrecht, 'Sociaal-economische geschiedenis van het platteland (zestiende - achttiende eeuw) : methodologische en bibliografische wegwijzer' in J. Art (ed.), *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de twaalfde tot de achttiende eeuw* (Gent 2004) 133-154 (hier 136-141); P. Vandewalle, 'Staten van goederen in het westelijk deel van Vlaanderen', in F. Daelemans, *Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur. Staten van goed en testamenten* (Brussel 1988) 123-129 (hier 125-127); B. Ondereet, *Klaere instructie voor de pryzers en costumiers ten platten lande ende elders* (Gent 1791).
- 3 Beyls, *Een werck*, 58-60; P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw* (Antwerpen 1952) 216-226 en 242-254; F. Boone, *De landbouwkunst in de Nederlanden. België* (Gent 1866) 64-66 en 251-254; P.J. De Deyn, *L'expert agricole, ou traité des droits de fermiers sortants* (Gent 1850) 47-63.
- 4 M. Pattou, 'Vereniging voor Agro-Experten vzw. Verleden, heden en toekomst van de vereniging'. 16 april 2011. www.agroexperten.be (7 september 2012).
- 5 G. Janssens, 'De fiscaliteit en haar bronnen op het niveau van de Kasselrij : de Kasselrij Oudenaarde (vijftiende-achttiende eeuw)', in H. Coppens (ed.), *De plattelandsfiscaliteit tijdens het Ancien regime : handelingen van de studiedag van 25 november 1983* (Antwerpen 1985) 49-66 (hier 57-58); Lambrecht, 'Sociaal-economische geschiedenis', 137.
- 6 R. Van Goethem, 'De prijsij te Nieuwkerken in de zeventiende en achttiende eeuw', *Het Land van Beveren. Heemkundig tijdschrift*, 1 (1958) 72-74.
- 7 Zo regelt de wet van 11 mei 2003 het statuut van de landmeter en het koninklijk besluit van 25 december 2005 omvat een deontologische code. Daarin wordt onder meer de nadruk gelegd op een correcte en discrete omgang met de opdrachtgevers en andere belanghebbenden. Dat dit niet altijd evident is, blijkt uit recent overleg tussen het Algemeen Rijksarchief, het Notariaat en de Belgische Orde van Landmeters-Experten. Zie J. Vermeiren, 'Het Rijksarchief - het Notariaat - de landmeters-experten. Nationale reglementering toelating tot opzoekingen' *Koninklijke maatschappij van landmeters der provincie Antwerpen*. 14 augustus 2011. www.landmeter-antwerpen.be/?page=puplicaties&sid=artikels (7 september 2012); www.obge-bole.be (7 september 2012).
- 8 Een overzicht en bespreking van de costume in het graafschap Vlaanderen is te vinden bij R. Vermeir, 'Politiek-institutionele en sociaal-economische geschiedenis van de Nieuwe Tijd. Een bronnenstudie', in : Art, *Inleiding*, 93-132 (hier 98-106). Een korte bespreking van de specifieke artikels in het gewoonterecht met betrekking tot landmeters bij H. De Schryver, *Geschiedenis van het landmetersberoep* (Gent 1972) 26-33.

Daarnaast zijn een aantal reglementen uitgevaardigd die rechtstreeks betrekking hebben op de praktijk van de landmeter. Voor Brabant zijn er de reglementen van 1618 en 1705.¹⁰ De kasselrij Kortrijk bekrachtigde in 1704 een reglement voor de landmeters-prijzers-deelslieden, maar voor het graafschap Vlaanderen duurde het tot 1754 vooraleer een algemene instructie voor de landmeters werd uitgevaardigd die van toepassing was op alle Vlaamse kasselrijen. In 1714 hadden enkele Gentse landmeters reeds een verzoekschrift gestuurd naar de regering om orde op zaken te stellen en het Brabantse reglement ook in Vlaanderen te laten gelden. De landmeters uit het Brugse Vrije getuigden echter dat bij hen 'gheene onervaren personen ofte sonder justen titel hun sijn bemoyende met d'exercitie van geometrie sonder daertoe preallabelijck ende behoorelijck gheexamineert, gheapprobeert ende gheadmitteert te wesen'. Na een nieuw rekwest in 1754 werd uiteindelijk ingegaan op de verzuchtingen van de Gentse landmeters.¹¹

- 9 J. Mertens en P. Vandewalle, *Metrologisch vademecum voor Vlaanderen* (Brugge 2003) 22-27. Praktische raadgevingen voor de landmeter en concrete voorbeelden van omzettingen zijn te vinden in het traktaat van J.B. Doemen, *Preuve der landmeters* (Brugge 1714) 86-97.
- 10 L. Janssens, 'Picturale cartografie of een cartografie met picturale elementen', in: *Met passer en penseel. Brussel en het oude hertogdom Brabant in beeld* (Brussel 2000) 30.
- 11 Rijksarchief Beveren (verder RABN), Hoofdcollage van het Land van Waas, nr. 3651; Algemeen Rijksarchief (verder ARA), Archief van de Geheime Raad Oostenrijkse periode (verder GROF), nr. 1292/1.

Examenproef van een landmeter voor het hoofdcollege van de kasselrij Oudenaarde, 1776. De landmeter berekent de oppervlakte van een opgegeven perceel door ze in te delen in meetkundige figuren, zoals een driehoek, rechthoek of trapezium (RAG, Kasselrij Oudenaarde, nr. 463).

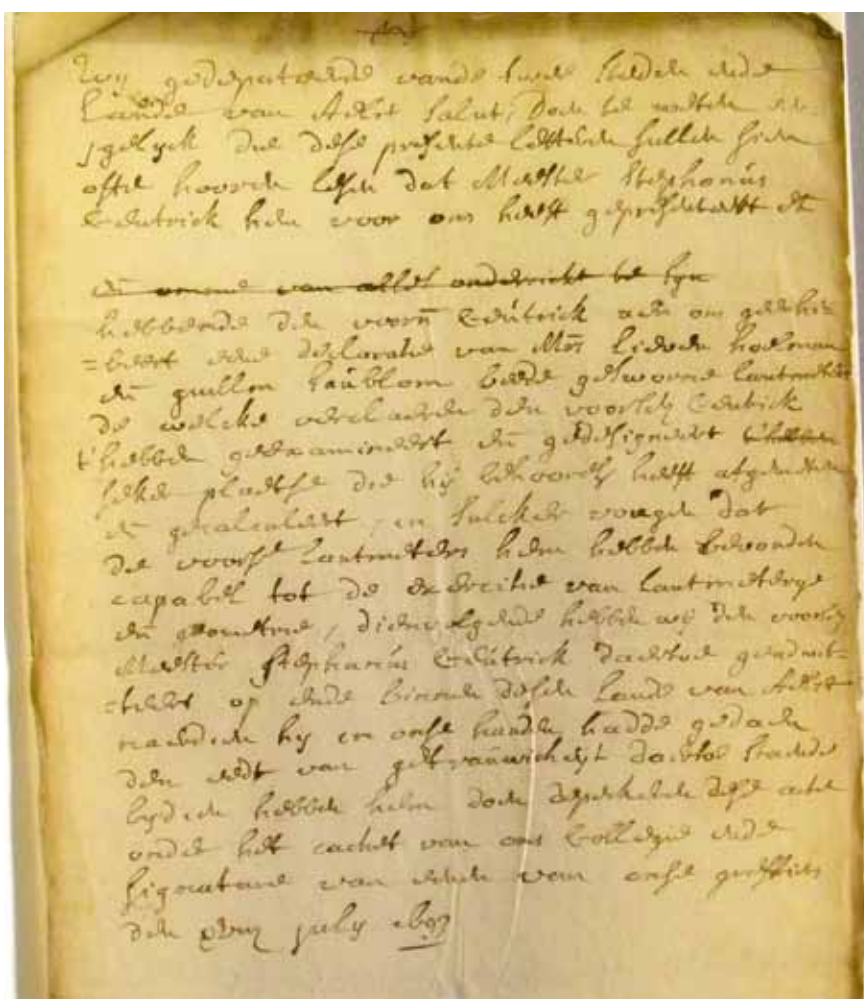
De belangrijkste bepalingen van het Kortrijkse reglement van 1704 en het Vlaamse reglement van 1754 betreffen het examen en de eedaflegging van de aspirant-landmeter.¹² Eigenlijk bestond dit examen en de eedaflegging al eeuwen, maar er kwamen veelvuldig inbreuken voor van landmeters die zonder admmissie binnen een bepaald rechtsgebied opmetingen en dus rechtshandelingen verrichtten. Daarom was het belangrijk dat de landmeter bij elk document verwees naar de instelling die hem een admmissie had verleend. De opleiding van landmeters was niet uniform. Zoals ook bij andere beroepen werden de finesses van de landmeetkunde vaak van vader op zoon doorgegeven. Andere geïnteresseerden konden in de leer gaan bij een landmeter als assistent, of zich via zelfstudie verdiepen in de wiskundige en specifiek (land)meetkundige traktaten die vanaf de zeventiende eeuw werden verspreid in de Lage Landen. Deze traktaten besteedden ruime aandacht aan de Euclidische meetkunde, de driehoeksmeting, de rekenkunde en het tiendelig stelsel, het gebruik van meet-

- 12 Beyls, *Een werck*, 61-70. De examinatie en eedaflegging in het Brugse Vrije is reeds kort behandeld door A. De Smet, 'Landmeterstraditie en oude kaarten van Vlaanderen', *De Leiegouw*, 8 (1966) 209-218 (hier 212-214).

instrumenten om afstanden en hoeken te meten en het hanteren van tekeninstrumenten om de meetgegevens over te zetten op kaart. Niet zelden was een ontvanger, een griffier of een notaris door zijn jarenlange ervaring met onroerende goederen bevoordeeld om (in bijberoep) op deskundige wijze percelen op te meten. Na een jarenlange oefening op het terrein richtte de aspirant een verzoekschrift aan de bevoegde instantie om zich te laten admitteren. Meestal was dit het bestuur van de kasselrij waar de aspirant woonde. Als de landmeter in meerdere rechtsgebieden zijn beroep wou uitoefenen, kon hij ook andere hoofdcolleges aanschrijven, of zich direct wenden tot hogere instanties zoals de Raad van Vlaanderen in Gent of de Geheime Raad in Brussel. De rekwesten en examendossiers die berusten in het archief van deze instellingen bevatten een schat aan gegevens betreffende de opleiding en de vaardigheden van aspirant-landmeters.¹³

In de talrijk bewaarde rekwesten vinden we veel informatie over de vooropleiding en ervaring van landmeters. Als ook het examendossier en de patentbrief of een negatief advies is bewaard gebleven, kunnen de kwaliteiten en gebreken van zowel de opleiding van de landmeters als de selectieprocedure beoordeeld worden. We geven een aantal voorbeelden en vergelijken de informatie uit de examendossiers met de productie van de betreffende landmeters.

13 Voor de Geheime Raad, zie R. Wellens, 'Documents relatifs aux géomètres-arpenteurs des Pays-Bas conservés aux Archives générales du Royaume à Bruxelles (seizième-dix-huitième siècles)', *Miscellanea archivistica*, 38 (1985) 43-64.

Patentbrief van de landmeter Stephanus Ceutrick, 1693. Na examinatie en eedaflegging bij de ervaren landmeters Lieven Hoelman en Willem Gaubomme kreeg Ceutrick zijn admisie als gezworen landmeter van het Land van Aalst (Stadsarchief Aalst, Land van Aalst, nr. 3851).

In de talrijk bewaarde rekwesten vinden we veel informatie over de vooropleiding en ervaring van landmeters.

Jacques Bieliau vroeg in 1652 zijn admissie aan als landmeter bij de Geheime Raad in Brussel. Hij woonde in Sint-Maria-Horebeke, was 33 jaar en had zich gedurende een aantal jaren bekwaamd in de praktijk van het landmeten. Hij stond zelf borg voor zijn opgebouwde expertise en benadrukte zijn *'goede naem, fame ende comportedement'*. Na advies van de magistraat van de kasselrij Oudenaarde werd de aanvraag van Bieliau goedgekeurd.¹⁴ Jacques was de zoon van de landmeter Gillis Bieliau, woonachtig te Mater, die in 1623 een landboek van Ename-Nederename opstelde voor de abdij van Ename.¹⁵ Jacques Bieliau ging gedurende enkele jaren in de leer bij de landmeter Jacques vander Camer. De opmeting van enkele particuliere gronden te Bevere in 1640 mondde uit in een rechtszaak. De landmeter-expert en zijn assistent werden aangeklaagd omdat ze een grenspaal zouden verplaatst hebben zonder medeweten of aanwezigheid van alle betrokken partijen en afgevaardigden van de schepensbank.¹⁶ Wellicht gingen vander Camer en Bieliau vrijuit, want in 1641 voltooiden ze samen de opmetingen van Bieliau's geboortedorp Mater.¹⁷ In 1659 stelde Jacques Bieliau zelf het gebruikboek van Mater op.¹⁸ Daarna volgden nog onder meer een landboek van Elst (1661), een landboek van Beerlegem (1662), een landboek en kaart van Schorisse (1663 en 1676), een landboek en gebruikboek van Sint-Kornelis-Horebeke (1664) en een gebruikboek van Maarke-Kerkem (1669). In 1670 trad Jacques op als examinerator bij de admissie van Jacobus van Caeneghem als landmeter.¹⁹ Bij deze admissie ging wellicht enige belangenvermenging gepaard. Van Caeneghem was immers baljuw van Beerlegem in 1662 tijdens de opmetingen van Jacques Bieliau aldaar. In zijn rekwest betoogde Van Caeneghem *'dat hij met groote nersticheijt geleert hebbe de liberale conste van geometrie ofte lantmeten, tot bedienen ende exerceren van welck ampt hij suppliant seer capabel ende bequaem zoude zijn gevonden, naer voorgaende examinatie van geswore lantmeters'*. Van Caeneghem kon inderdaad met bijgaande stukken bewijzen dat de landmeters Jacques Bieliau en Jan Noterman hem na *'nerstich ondersouck hebben bevonden capable ende idoon omme de voorseijde conste te exerceren ende bedienen'*. Daarop legde hij de eed af als landmeter voor de schepensbank van Beerlegem. Deze dubieuze gang van zaken werd wellicht zonder verder onderzoek bekrachtigd door de Geheime Raad. Nadien zien we Van Caeneghem terug als één van de twee landmeters die in 1685 een kopie maakten van het landboek met kaarten van Ronse.²⁰ Op hoge leeftijd voltooide hij in 1715 het landboek met kaarten van Sint-Denijs-Boekel.²¹ Jacques Bieliau gaf zijn kennis van de landmeetkunde ook door aan zijn zoon Joris, die meerdere landboeken opstelde in het Land van Aalst (Melden 1681, Sint-Martens-Lierde 1683, Lede 1692, Nederzwalm 1695).

Behalve de praktijkervaring die van vader op zoon werd doorgegeven of die werd opgedaan als assistent bij een gezworen landmeter, kon men ook een bepaalde wiskundige opleiding volgen. Naast private initiatieven op dit vlak²² was er ook de militaire academie in Brussel. Na het overlijden van zijn vader Frans Xaverius richtte Dominiek Antoon Mys in 1789 een verzoek tot de Algemene Regeringsraad.²³ Frans Xaverius was een succesvol landmeter geweest die in verschillende kasselrijen landboeken met kaarten had opgemaakt. In de kasselrij Kortrijk bezorgde hij landboeken met kaarten van onder meer Astene

14 Rijksarchief Gent (verder RAG), Archief van de kasselrij Oudenaarde, nr. 463.

15 RAG, Archief van de abdij Ename, nr. 1704.

16 RAG, Archief van de Raad van Vlaanderen, nr. 11232.

17 RAG, Oud gemeentelijk archief (verder OGA) Mater, nr. 1.

18 RAG, OGA Mater, nr. 2.

19 ARA, Archief van de Geheime Raad Spaanse periode (verder GRSP), nr. 1369/42.

20 Stadsarchief Ronse, Oud archief stad Ronse, nr. 1220. Hij zou ook in 1689 een overzichtskaart van Beerlegem hebben gemaakt (of gekopieerd). Zie E. Dhanens, *Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen. Deel 7 : Kanton Sint-Maria-Horebeke* (Gent 1971) 13.

21 RAG, OGA Sint-Denijs-Boekel, nr. 192.

22 Zie A. Viaene, 'De landmeter in Vlaanderen 1281-1800', *Biekorf*, 67 (1966) 5-19 (hier 15-16).

23 ARA, Archief van de Algemene regeringsraad, nr. 884.

(1760), Zeveren (1761) en Deinze-binnen (1762), en in zijn eigen woonplaats Assenede voltooide hij net voor zijn dood een landboek met kaarten (1788). Frans Xavierius had nog heel wat contracten lopen en zijn twintigjarige zoon wou deze contracten overnemen omdat verschillende opdrachtgevers zijn moeder onder druk zetten voor een schadevergoeding. Normaal gezien kon een admisie slechts plaatsvinden bij een meerderjarige (25 jaar), maar Antoon vroeg een uitzondering op deze regel. Zijn rekwist werd vergezeld van een aanbevelingsbrief van de militaire academie in Brussel, waar hij meer dan twee jaar als toegewijde student lessen had gevolgd in meetkunde en andere wetenschappen. De griffier van Assenede zorgde voor een attest van goed gedrag en zeden. Of Antoon de contracten heeft kunnen afwerken moet nog onderzocht worden. Hij nam in Assenede alleszins de notarispraktijk van zijn vader over.

Landboek met kaarten van Astene, opgemaakt door de landmeter Frans Xavierius Mys, 1760 (RAG, Fonds Deinze, nr. 554).

Een vooropleiding, examen, aanbevelingsbrief, attest van goed gedrag en zeden en de eedaflegging voor een officiële instantie, boden niet altijd een garantie voor de kwaliteit van alle aspecten van het werk van een landmeter. Dat een landmeter veel vaardigheden en attitudes moest verenigen in één persoon blijkt uit een uitgebreid dossier over de opmeting van alle dorpen in het Land van Dendermonde.²⁴ De centrale overheid stelde bij decreet van 19 september 1772 een commissie samen om de werkzaamheden te superviseren. Twee landmeters werden aangeduid om de technische opvolging en de controle van de opmetingen te verzorgen en verslagen op te stellen: Ignace Drubbele en Pieter Gilliodts, beiden gezworen landmeters van het Brugse Vrije. Gilliodts had zelf gestudeerd aan de Leuvense universiteit en combineerde zijn werk als landmeter met onder meer activiteiten in de handel en als griffier.²⁵ Op het einde van zijn carrière in 1792 stelde Pieter Gilliodts trouwens een traktaat op om de opleiding en examinatie van landmeters te verbeteren.²⁶ Hij baseerde zich voor dit werk op zijn eigen ervaring in het Brugse Vrije en het Land van Dendermonde. Hij was van oordeel dat er heel wat slechte landmeters als stielbedervers middelmatig werk leverden en zocht de oorzaak bij de slechte

24 RAG, Archief van de Raad van Vlaanderen, nrs. 31267-31272.

25 Zie 100 jaar Gilliodts. *Academische zitting en tentoonstelling ter herdenking van de voormalige stadsarchivaris Louis Gilliodts-Van Severen (1827-1915)* (Brugge 1980) 8-9.

26 P. Gilliodts, *Examen der landmeters voor het Brugse Vrije* (Brugge 1792).

examenprocedure. In veel kasselrijen was het immers een gangbare praktijk dat de aspirant-landmeter zelf de examinatoren kon voorstellen bij het hoofdcollege. Een landmeter zou zich volgens Gilliodts net moeten onderscheiden: *'c'est dans la science de la Géométrie, plus que dans toute autre, que l'homme fait connoître l'excellence de ce don d'intelligence que dieu lui a donné pour l'élèver au dessus de toutes les autres creatures'*.²⁷ De uitvoerige en minutieuze correspondentie tussen de landmeters die het contract binnen haalden, de experten Gilliodts en Drubbele en de raadsheren van de Raad van Vlaanderen bieden heel wat interessante informatie over de manier van werken en de expertise van de landmeters.

27 Gilliodts, *Examen*, vi. Vertaling: 'Meer dan in welke andere wetenschap ook kan de mens door de meetkunde de uitmuntendheid van zijn intelligentie verkennen, die God aan hem heeft geschonken om de mens te verheffen boven alle andere wezens'.

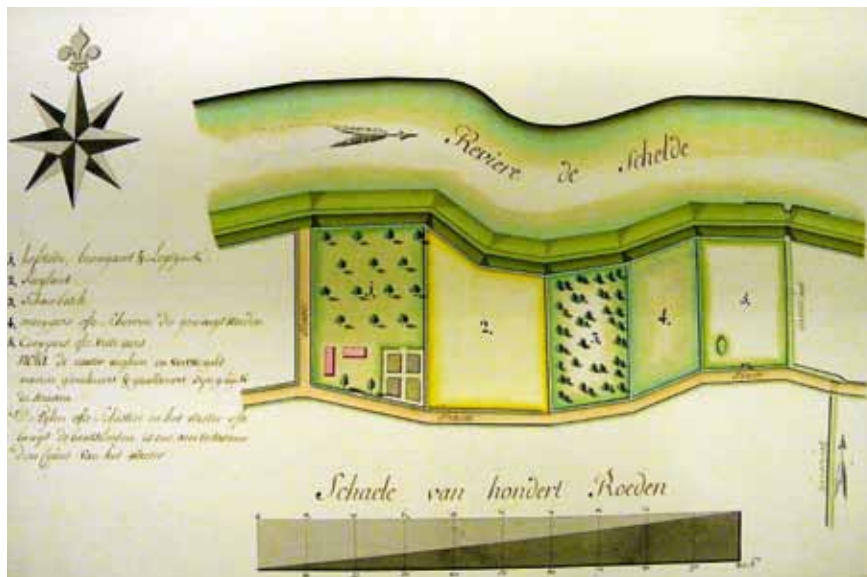
Transversaalschaal, in combinatie met een passer gebruikt om de opgemeten afstanden en verhoudingen op kaart te zetten, op: Instructie voor de opmeting en kartering van Eine en andere dorpen in de kasselrij Oudenaarde, 1785 (RAG, KP, nr. 1962).

Bij de toekenning van de opdrachten is het opvallend dat landmeters werden gekozen die niet van de streek waren. De landmeters waren afkomstig uit de kasselrij Kortrijk (Filip Johan Lemaieur uit Kortrijk, Ysebrant Van Huffel uit Sint-Denijs, Karel Jozef Carbonelle uit Dentergem), de kasselrij Oudenaarde (Pieter Frans Van Tieghem), de Gentse Oudburg (Johannes Baptiste Martens uit Nevele) en het Land van Aalst (Benedictus Peelman uit Wieze). Op die manier kon er weinig of geen sprake zijn van belangenvermenging²⁸, maar er rezen wel problemen omdat de landmeters de plaatselijke gebruiken en de Dendermondse landmaten niet goed kenden. Gilliodts moest dan ook goed coördineren en de verschillende landmeters controleren om uniformiteit te kunnen garanderen. Hij liet koperen transversaalschalen²⁹ en meetkettingen maken voor elke landmeter met de juiste indeling in voeten en roeden. De landmeters kregen ook de opdracht om de bestaande landboeken en ommelopers op te vragen bij de lokale instellingen en te gebruiken om het werk sneller te laten verlopen. Bij de controle van de concepten van de landboeken en kaarten kwamen echter veelvuldige tekortkomingen aan het licht. Gilliodts ondervond dat de oppervlakte van de percelen vaak niet correct was berekend door een foute toepassing van de rekenkundige regels. Bij de kaarten werkten niet alle landmeters *'naer heesch van de conste'*. Bepaalde landmeters hadden een stijl die te sober was, terwijl anderen zich verloren in overdreven detaillering zoals het aanbrengen van deuren en ramen op de plattegronden van de gebouwen. Andere details zoals hagen en bomen waren dan weer wel belangrijk voor Gilliodts. De ene landmeter had een onduidelijk handschrift en een onvaste hand, de andere overdreef met zwierige krullen of gebruikte inkt met een onregelmatige dekkingsgraad. De richtlijnen met betrekking tot het oplooien en inbinden van de kaarten en de reductie van de verschillende wijkkaarten tot een overzichtskaart werden volgens Gilliodts onvoldoende uniform toegepast. Tenslotte kregen een aantal landmeters kritiek omdat ze te slordig te werk gingen, door bijvoorbeeld de kaarten onzorgvuldig in het landboek te lijmen, overal vlekken

28 Een gelijkaardige werkwijze paste de Franse overheid toe bij de kadastrering van Vlaanderen in het begin van de negentiende eeuw. Vooral Franse landmeters werden in dienst genomen.

29 Landmeters gebruikten een transversaalschaal in combinatie met een passer om afstanden op het terrein over te zetten op een kaart. Zie N.D. Haasbroek, 'Onderzoek naar de nauwkeurigheid waarmee met passer en transversaalschaal (resp. piquoir en biseau) kan kaarten en uitpassen', *Tijdschrift voor kadaster en landmeetkunde*, 68:1 (1952) 3-30.

te maken, te fletse kleuren te gebruiken door een verkeerde vermenging van de pigmenten, te kleine marges te voorzien voor toekomstige annotaties, enzovoort. Gilliodts ergerde zich mateloos: *'het schijnt vrugteloos dat wij aen dese aennemers van alles modellen gegeven hebben, als het hun niet en beliefde de selve te achtervolgen'*.

Instructie voor de opmaak van landboeken met kaarten in het Land van Dendermonde, opgesteld door de landmeter Pieter Gilliodts, 1773. Gilliodts geeft richtlijnen voor het kleurgebruik en de figuratieve weergave van het bodemgebruik, de onroerende goederen en de wegen en waterlopen (RAG, Raad van Vlaanderen, nr. 31268).

De enorme vertraging van het volledige Dendermonde-project (sommige landboeken met kaarten werden pas in 1785 afgeleverd) werd ook veroorzaakt door het feit dat bepaalde landmeters tegelijkertijd andere opdrachten aanvaardden en eerst uitvoerden, of omdat de plaatselijke griffiers geen inzage wilden geven in de bestaande landboeken.³⁰ Bij de controle van de oude landboeken konden bepaalde toponiemen niet direct verklaard of gesitueerd worden zonder de vlotte medewerking van de leden van de lokale schepenbank. Bepaalde landmeters werkten ook met mensen in onderaanneming, bijvoorbeeld om de kaarten te tekenen en in te kleuren.³¹ Sowieso was de samenwerking met enkele lokale personen nodig om de opmetingen te laten slagen. Om hun onpartijdigheid te garanderen moesten deze kettingdragers en aanwijzers meestal een eed afleggen voor de schepenbank.³²

Naast de technische vaardigheden, de intellectuele integriteit en een bereidheid om zich aan te passen aan wisselende werkomstandigheden is ook de sociaal-economische en familiale achtergrond belangrijk bij de interpretatie en beoordeling van de productie van een landmeter. Landmeters zoals bijvoorbeeld Filip Jacob Benthuyts of Pieter Gilliodts combineerden verschillende beroepen en deden dikwijls opmetingen voor opdrachtgevers die ook op een ander vlak hun werkgever waren.

Filip Jacob Benthuyts woonde nabij de Dampoort te Gent. Hij maakte vooral kaarten voor de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdij. Zijn broer Karel en diens zoon Adriaan Frans waren ook Gentse landmeters en maakten talrijke tiendenkaarten en andere cartografische documenten voor kerkelijke instellingen.³³ Hun opmetingen vonden vooral plaats in de Gentse Oudburg, maar ook in het

30 Dit kwam wel vaker voor, zoals bijvoorbeeld in Melle in 1737. Zie Beyls, *Een werck*, 99-100.

31 Andere landmeters specialiseerden zich in teken- en schildertechnieken en leverden uiterst verzorgde wijkkaarten en en grote overzichtskaarten af. Zie L. Charles e.a., *Van walsites en speelhoven. Het Vrije van Gent bij Jacques Horenbault (1619)* (Gent 2008) 9-44; B. Van Der Hert, *Het Brugse Vrije in beeld. Facsimile-uitgave van de Grote Kaart geschilderd door Pieter Pourbus (1571)* en gekopieerd door Pieter Claeissens (1601) (Leuven 1998); G. Vande Winkel, 'Het Land van Aalst op kaart gezet (1596-1794). Cartografie van Horenbault over Sanderus, Chamlay en Leclerc tot Vander Massen', *Land van Aalst*, 64 (2012) 69-112.

32 P.S. Teeling, 'Van kettingtrekker tot landmeetassistent', *Orgaan der vereniging van technische ambtenaren van het kadaster*, 11:4 (1953) 150-155; H.J. Bockstal, 'Het land ende caertboek van 1684', *Annalen van de geschied- en oudheidkundige kring van Ronse en het tenement van Inde*, 34 (1985) 9-29 (hier 24); RAG, OGA Leupegem, nr. 7.

Putti die de tekenkunde en meetkunde van de landmeter verbeelden, op: Kaart van Tielt-buiten met onroerende goederen toebehorend aan de priorij Sint-Margriete in Bethlehem te Gent, opgemaakt door de landmeter Filip Johan Lemaieur, 1779 (RAG, Priorij Sint-Margriete in Bethlehem, nr. 9).

33 J. Buntinx, 'Filips Benthuyts en zijn straat', *Heemkundig nieuws. Contactblad van de heemkundige kring 'Oost-Oudburg'*, 10:5 (1982) 6-8. Tiendenkaarten en de bijhorende tiendenboeken registreerden de tiendbare gronden en gewassen binnen een bepaalde parochie of toebehorend aan een bepaalde tiendheffer. Tiendbare gronden waren akkerlanden waarvan een tiende van de opbrengst moest afgestaan worden als belasting om de werking van de parochie te financieren.

Land van Waas, het Land van Dendermonde en het Land van Aalst. Het feit dat een landmeter in verschillende kasselrijen opmetingen verrichtte, kan vaak verklaard worden door opdrachten voor kerkelijke instellingen of adellijke opdrachtgevers die bezittingen hadden verspreid over verschillende rechtsgebieden (zie afbeelding p.6). Filip Jacob was op het einde van zijn leven onder meer baljuw van Oostakker en ontvanger voor de Sint-Baafsheerlijkheid. Dankzij de boedelinventaris die bij zijn overlijden in 1740 werd opgesteld, kennen we een aantal interessante gegevens over zijn nalatenschap.³⁴ Zijn broer Karel nam het persoonlijk archief over. Er werd ook een catalogus opgesteld (12 mei 1740) en een veiling georganiseerd om zijn vele boeken te verkopen.

Het privaat archief van een landmetersfamilie of het boekenbezit dat bekend is via een veilingcatalogus verstrekt bijkomende informatie over de werkwijze en expertise van landmeters. Het archief van de familie de Bersacques, die quasi een monopolie had in de kasselrij Kortrijk in de zeventiende eeuw, is reeds uitvoerig bestudeerd.³⁵ Dikwijls maakten landmeters kopieën of uittreksels van kaarten die door hun vader was opgesteld.³⁶ Het boekenbezit zegt enerzijds iets over de intellectuele vorming en bagage van de landmeter, anderzijds iets over zijn werkwijze en instrumenten. Pieter Gilliodts had tijdens zijn werkzaamheden een heel mooie collectie opgebouwd van 'kaarten figurative, waeteringboeken, terriers, ommeloopers, kleyne en groote hoofdingen, betedingen, thiendeboeken'.³⁷ Joannes Adriaan Laurenz, ook een landmeter uit het Brugse Vrije, liet in 1798 tientallen kaarten en landboeken na, naast traktaten over meet- en rekenkunde, omzettingstabellen voor landmaten, handboeken voor prijzers, enzovoort.³⁸ Laurenz had een ruime voorraad papier liggen met specifieke eigenschappen om sterke en duurzame kaarten te maken. Tenslotte werd na zijn overlijden een mooie collectie meet- en tekeninstrumenten te koop aangeboden. Het betreft een tental (proportionaal- en teken)passers, verschillende soorten (trek)pennen, koperen linialen en transversaalschalen, astrolabia en vizierlinialen, verschillende soorten inkt en pigmenten, mengpotjes en inktpotten, kompassen, glasramen om kaarten te kopiëren, te vergroten of te verkleinen, een meettafel, loden gewichtjes om het papier te fixeren en een waterpas.³⁹

34 E. Schepens, 'Sterfhuis Philippe Benthuijs, landmeter en baljuw van Oostakker', *Heemkundig nieuws. Contactblad van de heemkundige kring 'Oost-Oudburg'*, 28:4 (2000) 12-16.

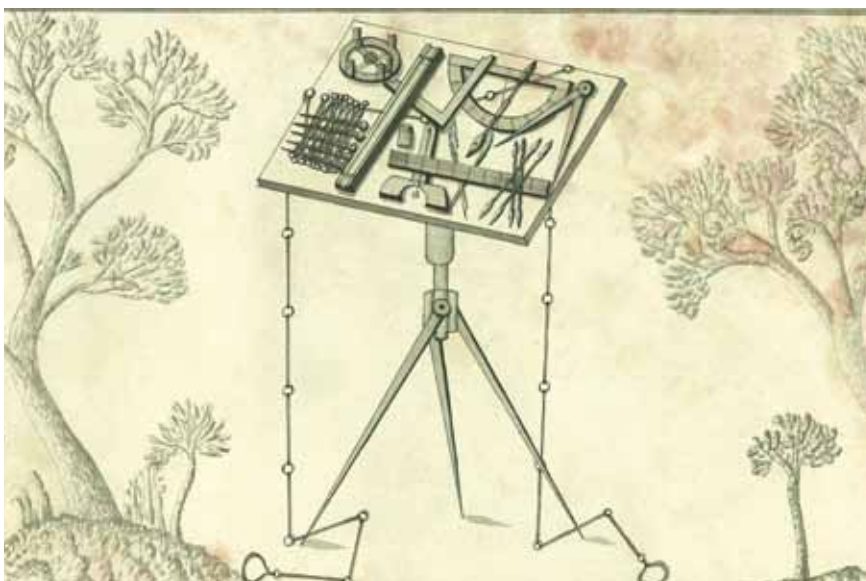
35 M. Vandenbroucke, *Landmeters in de kasselrij Kortrijk zeventiende-achttiende eeuw : de familie De Bersacques* (Gent 2001).

36 Zie Beyls, *Een werck*, 103-104 voor het voorbeeld van de landmeters Pieter en Lieven Hoelman in Opbrakel.

37 De veilingcatalogus, op 26 november 1800 uitgegeven te Brugge, is jammer genoeg verloren geraakt in de collectie van de Kaarten en Plannen in de Koninklijke Bibliotheek van België.

38 *Catalogue van eene schoone verzaemeling van kaarten figurative, waeteringboeken, terriers, ommeloopers, kleyne en groote hoofdingen, betedingen, thiendeboeken etc. benevens diversche instrumenten, zeer noodig tot de landmeterie, naergelaeten ten sterfhuyse van Joannes Ad. Laurenz* (Brugge, 1798).

39 Een uitgebreid overzicht van deze instrumenten met hun Nederlandse en Franse benamingen en illustraties is te vinden bij J.J. Blassière, *Inleiding tot de beschouwende en werkdaadige meetkunde en het gebruik van dezelve in het landmeten II* ('s Gravenhage 1777) 301-338. Zie bijvoorbeeld ook P.H. Van Cittert, 'Proportionalpassers', *Nederlands tijdschrift voor natuurkunde*, 13 (1947) 1-22.

Meettafel met verschillende meet- en tekeninstrumenten (meetketting, piketten, winkelkruis, vizierliniaal, winkelhaak, gradenboog, radeermes, proportionaalpasser, transversaalschaal, loodstiften, ganzenveer, inktpot), op : Frontispice van het gebruikboek van Nederbrakel, opgemaakt door de landmeter Benedictus Pieters, 1794-1796 (RAG, OGA Nederbrakel, nr. 245).

Veel landmeters waren, net als Pieter Gilliodts, fier op hun vaardigheden met verschillende instrumenten. Dikwijls beeldden ze meetinstrumenten af op het frontispice van hun landboek of bij de cartouches van kaarten die het proces-verbaal van hun opmetingen bevatten. Deze afbeeldingen zijn vaak vergezeld van globes, putti, landmeters in actie, een personificatie van Geometria als vrouw of zelfs vrijmetselaarstekens. Een mooi voorbeeld is te vinden in de aanhef van het landboek met kaarten van Rozebeke, in 1783 opgemaakt door de Gentse landmeter Jacob Jozef Lecler.⁴⁰ Die had wellicht zijn opleiding genoten bij de Jezuïeten, want zijn frontispice past perfect in de embleemtraditie van het retorisch onderricht aan de Latijnse scholen. Een embleem bevat woord en beeld en had meestal een moralistische en dubbelzinnige ondertoon.⁴¹ De Latijnse spreuk *'Ex cultura abundantia'* kan op twee manieren verklaard worden. De letterlijke betekenis (*'de bewerking van akkers brengt welvaart en overvloed'*) verwijst naar de agrarische context en de belasting op het grondgebruik. In het motto schuilt echter ook duidelijk de metafoor van de intellectueel (hier de landmeter) die door de bewerking en ontwikkeling van zijn geest kaarten en landboeken van topkwaliteit kan oogsten uit een ware hoorn des overvloeds. Wellicht dacht Lecler eveneens aan het besluit van Candide bij Voltaire: *'il faut cultiver notre jardin'* (1759).

Profielschets van de kennis, vaardigheden en attitudes van de prijer.

Expert-schatters of prijzers hebben een ander profiel dan landmeters, hoewel er veel raakpunten bestaan tussen hun activiteiten. Bepaalde prijzers legden na verloop van tijd een examen af om een admisie als landmeter te bekomen. Anderzijds zijn veel voorbeelden te vinden van landmeters die naast de opmetingen op het terrein ook schattingen verrichtten, meestal in samenwerking met andere prijzers. Net als de landmeters waren de prijzers gebonden aan de regels van het gewoonterecht, die verschilden van kasselrij tot kasselrij, en op lokaal niveau wemelde het ook van de particularismen.⁴² Bij de bepaling van de opbrengstwaarde van de verschillende percelen in een plattelandsdorp konden de prijzers rekening houden met een aantal vaste parameters. Het type landbouwgrond, de bodemgesteldheid, de toegankelijkheid, de vruchtbaarheid, de ligging en de afwatering van elk afzonderlijk perceel bepaalde mee de prekadastrale prijs.⁴³ Het is evident dat slechts ervaringsdeskundigen en kenners van de streek een beredeneerd oordeel konden vellen in deze materie. De meeste prijzers waren dan ook dorpsnotabelen of vooraanstaande landbouwers die door hun jarenlange ervaring in het boerenbedrijf een goede inschatting konden maken van de kwaliteit, opbrengst en relatieve waarde van alle percelen in het dorp. De manier waarop deze prijs tot stand kwam en zijn weerslag kreeg in het prijsboek, verschilde echter van dorp tot dorp.

Het is evident dat slechts ervaringsdeskundigen en kenners van de streek een beredeneerd oordeel konden vellen in deze materie.

De kennis van de costumen van de streek was bij de prekadastrale prijs minder belangrijk, aangezien het meestal ging om een eenmalige en grootschalige operatie zonder echte precedents. De artikelen met betrekking tot prijs in de costumen en reglementen van kasselrijen en steden behandelen vooral de

40 Beyls, *Een werck*, 120-122.

41 K. Porteman, *Emblematic exhibitions at the Brussels Jesuit College (1630-1685)* (Brussel 1996) 22-23.

Meettafel met verschillende meet- en tekeninstrumenten (meetketting, piketten, winkelkruis, vizierliniaal, winkelhaak, gradenboog, radeermes, proportioneel passer, transversaalschaal, loodstiften, ganzenveer, inktpot), op : Frontispice van het gebruikboek van Nederbrakel, opgemaakt door de landmeter Benedictus Pieters, 1794-1796 (RAG, OGA Nederbrakel, nr. 245).

42 Voor een overzicht van de bepalingen in het costumier recht, vooral met betrekking tot de steden, zie Ph. Godding, *L'évolution de l'expertise en tant que preuve judiciaire de l'Antiquité au vingt-et-unième siècle* (Brussel 2011) 41-55.

43 Zie H.J. Bockstal, 'Het landt- ende caert-boeck van Ronse (1684)', *Annalen van de geschied- en oudheidkundige kring van Ronse en het tenement van Inde*, 42 (1993) 63-123 (hier 90-98).

boedelprijs en pachtsprijs. Het Eeuwig Edict van 1611 benadrukte in artikel 22 dat gerechtelijke experten of schatters vooral moesten beschikken over voldoende ervaring en moesten aangesteld worden door een rechtbank.⁴⁴ Om misbruiken en fraude te voorkomen waren de prijzers verplicht om op voorhand een eed af te leggen in hun eigen woonplaats of in het dorp waar de prijs plaatsvond. Bij elke prijs moest ook een grondig schriftelijk verslag worden opgesteld. De kennis en ervaring van de prijzers werd op het terrein aangeleerd. In verschillende kasselrijen (Kortrijk, Oudenaarde) kregen de aspirant-prijzers pas na een examen en eedaflegging hun admisie.⁴⁵

Naast ervaring met de landbouwstiel en de plaatselijke bodemgesteldheid, waren vooral de attitudes van de prijer belangrijk. De dorpsbesturen waren wettelijk verplicht om in het kader van de belasting op het grondgebruik de belastingen eerlijk en rechtvaardig te verdelen over alle grondgebruikers. De landboekhouder registreerde tijdens het jaar de veranderingen in het grondgebruik. Op basis van zijn gebruikboek, of een afschrift daarvan (namelijk een lijst van grondgebruikers met de door hen gebruikte of bewerkte oppervlakte) moesten dan de pointers en zettters de ommestellingskohieren opstellen.⁴⁶ De lokale belastingontvangers konden op basis daarvan de belastingen innen. In veel dorpen besloot men om enkel rekening te houden met de oppervlakte van de percelen, en niet met de opbrengstwaarde. Eigenlijk werd deze werkwijze door verschillende ordonnanties verboden, maar men paste ze toch toe omdat op die manier de administratie gemakkelijker verliep of omdat de landheer of bepaalde leden van de schepensbank daar voordeel uit haalden. Men had misschien ook weinig zin om een langdurige en moeizame prekadastrale prijs te laten uitvoeren, die dikwijls discussie met zich meebracht of tot rechtszaken leidde. Anderzijds was het zo dat de Raad van Vlaanderen een prijs kon opleggen aan de lokale schepensbank.⁴⁷ Een dergelijke prijs werd meestal gemaakt na de opmeting van de percelen, en bij deze belangrijke rechtshandeling werd van de prijzers vooral rechtvaardigheid en billijkheid geëist.

Om deze rechtvaardigheid en onpartijdigheid te garanderen moesten de prijzers op voorhand een eed afleggen ten overstaan van de lokale schepensbank of het hoofdcollege van de kasselrij. Het prijsboek van Lebbeke is bijvoorbeeld opgesteld door zes prijzers die *'ghesaemdelyck ende met eendrachtighe voyse alle de taxatien ende prysen [...] naer ons vuyterste vermoghen ende beste kennelyckheyt vande goeden hebben wel ende rechtveerdelycken ghedaen ter goeder trauwen ende op goede conscientie zonder faveur van iemende ofte van ons zelve, ghelyck goede luyden van elcxen dat van rechtsweghen schullich ende ghehauden zyn te doene'*.⁴⁸ In Nazareth legden niet minder dan tien prijzers een eed af bij de schout *'ter goeder trauwen zonder d'een ofte d'ander te ansiene, met heurlieder beste kennelicheyt ende wetenschap'*.⁴⁹ Deze beëdiging naar aanleiding van een prekadastrale prijs was meestal *ad hoc*. Geëxamineerde prijzers waren eerder actief op het vlak van de boedelprijs en pachtsprijs en moesten in bepaalde gevallen zoals in Ninove hun eed elk jaar opnieuw vernieuwen.⁵⁰ Vaak werd expliciet vermeld dat de prijzers afzijdig moesten blijven bij de taxering van eigen percelen of percelen van familieleden of vrienden.⁵¹

De keuze van de prijzers was belangrijk om de rechtsgeldigheid van de prijs te kunnen garanderen. Er werd niet gewerkt met vaste prijzers. Om moeilijkheden of processen te vermijden, werden dikwijls door de verschillende belanghebbenden apart een aantal prijzers voorgedragen of gekozen, die dan moesten samenwerken. Door de onderlinge controle kon de onpartijdigheid gewaarborgd worden. Het prijsboek van Asper van 1651 is bijvoorbeeld opgemaakt

44 *Placcaetboucken van Vlaenderen*, 7 boeken in 13 delen (Gent/Antwerpen/Brussel, 1639-1786) (verder PV), II, 744.

45 V. Arickx, 'Landmeters en prijzers-deelslieden in de kasselrij Kortrijk in de achttiende eeuw', *Biekorf*, 67 (1966) 271-278; PV III, 415-421; PV IV, 402-408; PV V, 409-418.

46 Ommestellingskohieren bevatten de belastingaanslag van de dorpelingen, vooral berekend op basis van hun grondgebruik. Bij de bepaling van het belastbare vermogen werd in mindere mate rekening gehouden met de rijkdom en de inkomsten uit handel.

47 Bijvoorbeeld in Otegem in 1704, zie Beyls, *Een werck*, 91, of in Sint-Lievens-Houtem in 1653, zie RAG, OGA Sint-Lievens-Houtem, nrs. 6-7.

48 RABN, OGA Lebbeke, nr. 6.

49 RAG, OGA Nazareth, nr. 23.

50 PV IV, 574-577.

51 RAG, OGA Sint-Maria-Horebeke, nr. 288.

naar aanleiding van een proces. Drie prijzers werden gekozen door de leden van de schepenbank, drie andere door de inwoners van Asper. Alle zes legden ze de eed af voor de baljuw om *'de voorseide prijsie ghetrauwelijk te doene, naer elcx deucht ende weerde, thunder beste wetenschap, sonder eeneghe gunste of verdrach'*.⁵² Blijkbaar ontstond niet veel later onenigheid in de kasselrij Oudenaarde, omdat de waarde van de grond en de belastbare oppervlakte in Asper en Zingem te laag zou zijn geschat. Het hoofdcollege van de kasselrij Oudenaarde liet in het kader van een gerechtelijk onderzoek in 1662 de prijzijen in Asper en Zingem en de omliggende dorpen controleren door acht andere prijzers.⁵³ In Zingem stelde de schepenbank in 1738 een tiental personen voor, en het hoofdcollege van de kasselrij Oudenaarde duidde vijf personen aan om als prijzer alle percelen van het dorp naar waarde te schatten.⁵⁴ Een andere werkwijze bestond erin om als prijzer iemand aan te stellen die afkomstig was uit een ander dorp en geen enkele betrokkenheid of zakelijke belangen had in het dorp. Deze werkwijze is onder meer toegepast in Gottem en Vinkt, maar kwam niet vaak voor. Wel werden frequent de griffier, schepenen, plaatselijke notabelen en grootgrondbezitters betrokken bij de prijzij.⁵⁵

Als de prijzij in twijfel werd getrokken, kon een proces worden aangespannen voor de rechtbank van de kasselrij of de Raad van Vlaanderen. De eisers vroegen dan om een nieuwe prijzij te laten uitvoeren door andere prijzers. In Bornem was in 1675 op last van de Raad van Vlaanderen een prijzij uitgevoerd door zelf aangestelde prijzers. De leden van de schepenbank en enkele grondgebruikers voelden zich benadeeld omdat hun eigen gronden te hoog getaxeed waren. Ze eisten dat ze zelf prijzers mochten aanstellen om een nieuwe prijzij te laten opstellen, maar de Raad van Vlaanderen weerlegde dit verzoek.⁵⁶ In Beveren verliep de prijzij heel moeizaam omdat er onenigheid was tussen de wijkmeesters, die moesten samenwerken met prijzers uit andere wijken.⁵⁷

Als de prijzij in twijfel werd getrokken, kon een proces worden aangespannen voor de rechtbank van de kasselrij of de Raad van Vlaanderen.

In verband met de werkwijze van prijzers kan er op gewezen worden dat ze meestal werkten op basis van het bestaande landboek. De prijzij kon plaatsvinden tijdens de opmetingen in samenwerking met de landmeter. In andere gevallen werd de prijzij pas in een latere fase afgerond, soms na tientallen jaren. De prijzers overliepen dan samen met de griffier of landboekhouder alle partijen land en noteerden de prijzij in de kantlijn bij elk artikel in het landboek of in een afschrift van het landboek.⁵⁸ In Waasmunster noteerden de landboekhouders de prijzij in gebruikboeken die om de tien jaar werden vernieuwd. Pas in 1775 werden voor het eerst alle gronden opgemeten, en op dat moment werd ook de administratie van de prijzij herzien, die doorheen de jaren onoverzichtelijk was geworden.⁵⁹ Als een oud land- en prijzijboek door de veranderingen in het grondgebruik en aanpassingen in het cultuurlandschap onbruikbaar was geworden, kon de schepenbank besluiten om nieuwe opmetingen en schattingen te laten doen. Om kosten te besparen liet men soms enkel een nieuwe prijzij uitvoeren.⁶⁰ In andere gevallen werden slechts nieuwe opmetingen ver-

52 RAG, OGA Asper, nr. 50.

53 Beyls, *Een werck*, 115.

54 RAG, OGA Zingem, nr. 304.

55 H. Van Isterdael, 'De organisatie van de dorpen in het Ancien Régime', *Jaarboek van de Kunst- en Geschiedkundige Kring van Deinze*, 74 (2007), 7-28 (hier 13, 15 en 22); D. Verelst, *Geschiedenis van volk en land van Beveren. Politieke en institutionele geschiedenis* (Beveren 1984) 176-178.

56 RAG, Raad van Vlaanderen, nr. 17329.

57 Verelst, *Geschiedenis*, 176-178.

58 RAG, OGA Sint-Maria-Horebeke, nr. 288; RAG, OGA Petegem, nrs. 6 en 367; RAG, OGA Ruien, nr. 713.

59 RABN, OGA Waasmunster, nrs. 50-51.

60 RAG, OGA Oostwinkel, nr. 4.

richt en nam men de oude prijsij gewoon over.⁶¹ Bij verkavelingen verdeelde men doorgaans de prijsij evenredig over de gesplitste percelen.

De prijsij of opbrengstwaarde van de betrokken percelen kon op verschillende manieren worden uitgedrukt. Men kon vertrekken van de opgemeten oppervlakte (hemelse breedte) en dan bij goede of slechte kwaliteit deze oppervlakte vermeerderen of verminderen met een bepaalde breuk (bijvoorbeeld 1/2, 1/4 of 1/8, toegepast in onder meer Melden en Petegem)⁶² of een bepaalde oppervlakte (bijvoorbeeld +50 roeden, -30 roeden, toegepast in onder meer Meigem en Sint-Maria-Horebeke).⁶³ Meestal geeft het proces-verbaal van het landboek uitleg over de verschillende taxatieklassen.

Een variant van dit systeem neemt de werkelijke oppervlakte als bovengrens voor de berekening van de belastingen. Wanneer de belastbare oppervlakte gelijk was aan de werkelijke oppervlakte, sprak men van 'volland'. Bij minderwaardige gronden gebruikte men de term 'wanland'. Een dergelijk systeem was typisch voor ommelopers, opgesteld door wateringens om het dijkgeschot te verdelen over de grondbezitters.⁶⁴ Het kwam echter ook voor bij landboeken, zoals dat van Adegem van 1767.⁶⁵ De landmeters Lammeire en Heems noteerden per perceel na de vermelding van de oppervlakte of het 'volle lant' was, of gaven een bepaalde reductie weer, zoals '1/3, 1/4, 1/5, 1/6'.

Een andere methode drukte de waarde van de percelen rechtstreeks uit in een bepaalde geldelijke waarde, bijvoorbeeld in ponden, schellingen en groten of in gulden, stuivers en denieren. In dit geval werd per taxatieklasse een bepaald bedrag of geldwaarde per oppervlakte-eenheid vooropgesteld. Bij elk artikel in het landboek stond dan in de kantlijn de taxatieklasse vermeld. Eventueel berekende en noteerde de landboekhouder ook de volledige waarde per perceel om de pointers en zetters minder rekenwerk te bezorgen. In Ronse was de bodemtaxatie verdeeld over zeven klassen, variërend tussen 8 schellingen en 2 pond parisis per dagwand.⁶⁶ Leupegem rekende met zes klassen, getaxeerd van 4 tot 9 pond parisis per roede. In Asper schommelen de prijsklassen van 4 tot 14 schellingen parisis per vierendeel. Dit gebruik van prijsklassen was trouwens al van toepassing op de penningkohieren uit de tweede helft van de zestiende eeuw.⁶⁷

De expertise van prijzers werd wellicht ook van vader op zoon doorgegeven, zeker wat betreft de boedelprijsij of pachtersprijsij. De prekadastrale prijsij was al bij al een gelegenheidsfunctie die slechts enkele keren in een eeuw moest ingevuld worden. Verder prosopografisch onderzoek kan eventueel duidelijk maken of er, net als bij de landmeters, leden van bepaalde families bij meerdere belangrijke prijsijen actief waren⁶⁸. De sociaal-economische achtergrond van de prijzers was meestal gesitueerd in de betere middens op het platteland. Landbouwers met een groot landbouwbedrijf, of lokale functionarissen zoals pointers en zetters, een griffier, een baljuw of schepenen die ook zelf land bewerkten kwamen in aanmerking om te assisteren bij een prekadastrale prijsij.

Engel Buyck bijvoorbeeld was baljuw van Nazareth en werkte in 1650 als prijer samen met de landmeter Jan Steuperaert aan de land- en prijsijboeken van Wortegem en Petegem.⁶⁹ In 1662 stelde hij samen met twee landmeters en een andere prijer het land- en prijsijboek van Huise op.⁷⁰ In Nazareth-Oudenaards werd in 1640 een land- en prijsijboek opgemaakt door de landmeter Jan Steuperaert, en in 1657 werkte Engel Buyck als baljuw mee aan de vervaardiging van het land- en prijsijboek van Nazareth-Gents. Samen met de landmeter Franchois vander Stichelen en tien prijzers, aangeduid onder de inwoners van

61 RAG, OGA Leupegem, nr. 6.

62 RAG, OGA Melden, nr. 6; RAG, OGA Petegem, nr. 367.

63 RAG, OGA Sint-Maria-Horebeke, nr. 288; Van Isterdael, 'De organisatie van de dorpen', 17.

64 A. De Kraker, 'De Vlaamse en Zeeuwse ommelopers in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw', in: G. Van Synghel (ed.), *Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime* (Den Haag 2001) 167-234 (hier 191-192 en 207).

65 Rijksarchief Brugge, Verzameling Mestdagh, nr. 779.

66 Bockstal, 'Het landt ende caertboek', 90-98.

67 P. Van Respaillie, *Grondgebruik en bezitsstructuur tussen Leie en Schelde in Oost-Vlaanderen (zestiende-zeventiende eeuw). Methodologische studie over de dorpen Asper, Eke, Huise, Ouwegem en Zingem*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Leuven 1988) 14 en 128-129.

68 Voor de kasselrij Kortrijk zijn reeds gegevens verzameld door Arickx, 'Landmeters en prijzers-deelslieden', 274-278.

69 RAG, OGA Wortegem, nr. 56; RAG, Fonds Deinze, nr. 527bis.

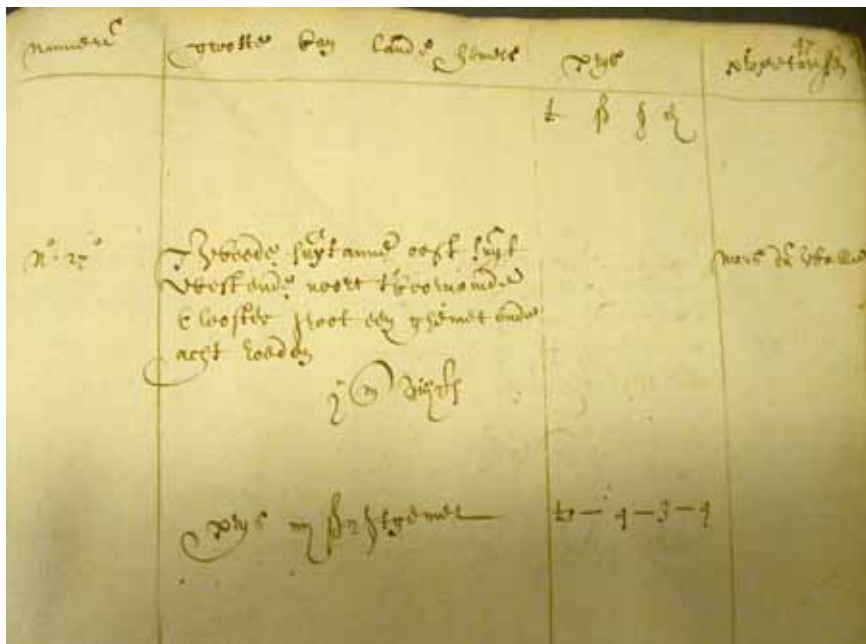
70 RAG, OGA Huise, nr. 3.

Nazareth, trad Buyck op als neutraal persoon '*den welcken alhier niet en is gheldende noch bedryf doende*', en hij legde samen met de anderen de eed af.⁷¹

71 RAG, OGA Nazareth, nr. 23.

Op andere plaatsen kwam het voor dat een aantal personen herhaaldelijk samenwerkten bij een prekadastrale prijzij. In het Ambacht Assenede werden in de periode 1657-1663 systematisch alle dorpen opgemeten en geschat. De landmeter die deze opdracht in de wacht sleepte, was de Gentenaar Bartholomeus De Buck en na zijn opmetingen kwamen telkens dezelfde prijzers in actie. Cornelis Tack, Ferdinand Cappe en Pauwels De Waele verzorgden de prijzij voor Assenede, Ertvelde, Wachtebeke, Sint-Kruis-Winkel, Zelzate en Kluizen.⁷²

72 RAG, Ambacht Assenede, nrs. 221, 222, 226, 231, 235, 236, 241; RAG, Verzameling kaarten en plattegronden, nr. 1027; RAG, Familiefonds, nr. 2498.

Prijzboek van Kluizen, opgemaakt door de prijzers Ferdinand Cappe, Cornelis Tack en Pauwels De Waele, 1662-1663. De tweede kolom vermeldt de oppervlakte van het perceel in gemeten en roeden, gevolgd door een taxatie per gemet. De derde kolom bevat de berekening van de totale opbrengstwaarde van het perceel (RAG, Ambacht Assenede, nr. 231).

Besluit.

Samenvattend kunnen we stellen dat onderzoekers de contextgebonden informatie niet uit het oog mogen verliezen bij de interpretatie van het overgeleverde bronnenmateriaal. De uiterlijke vorm van kaarten, de manier waarop gegevens worden geordend en aangeboden in een landboek, de specifieke wijze waarop de opbrengstwaarde van percelen wordt uitgedrukt in de prijzij leert ons veel over (relicten in) het Vlaams cultuurlandschap, maar evenzeer vertelt het ons iets over de totstandkoming van deze documenten. De expertise en werkwijze van de betrokken landmeters en prijzers, hun sociaal-economische achtergrond en hun attitudes bepalen rechtstreeks de kwaliteiten en de beperkingen van een aantal eersterangsbronnen van de historische geografie.

Beknorte beredeneerde bibliografie

Prekadastrale bronnen uit het graafschap Vlaanderen zijn bruikbaar voor verschillende wetenschappelijke disciplines en zijn reeds vanuit verschillende invalshoeken bestudeerd. De institutionele en juridische context van landboeken, prijsboeken, kaartboeken en gebruikboeken komt uitgebreid aan bod bij P. Beyls, *'Een werck seer schoon ghemeten'. Studie van de archiefvorming en van de terminologie van de landboekhouding in het graafschap Vlaanderen (zestiende - achttiende eeuw). Casus: kasselrij Oudenaarde en Land van Aalst* (Brussel 2012). Wie zich verder wil verdiepen in het vroegere belastingstelsel en de werking van de kasselrijen moet te rade gaan bij N. Maddens, *De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van keizer Karel V (1515-1550)* (Heule, 1978) en H. Van Isterdael, *Belasting en belastingdruk: het Land van Aalst (17de-18de eeuw)* (Brussel, 1983). De overgangsfase naar het kadaster en de wijzigende brontypes worden helder uiteengezet door J. Verhelst, *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)* (Brussel, 1982).

Vooralsnog ontbreekt een alomvattend naslagwerk over de geschiedenis van de landmeetkunde en van de landmeters in Vlaanderen. De verdienstelijke monografie van M. Vandenbroucke, *Landmeters in de kasselrij Kortrijk zeventiende-achttiende eeuw: de familie De Bersacques* (Gent, 2001) bespreekt uitvoerig het productieproces en de verhouding tot de verschillende opdrachtgevers van deze belangrijke landmetersfamilie. Het doctoraat van L. Janssens, *Kaarten op bestelling. De beroepsorganisatie der land- en edificiemeters in het hertogdom Brabant en de Landen van Overmaas, 1680-1795* (Leuven, 2006) biedt Brabantse referentiepunten. Heel handig zijn de lijsten met Vlaamse landmeters bij J. Mertens en P. Vandewalle, *Metrologisch vademecum voor Vlaanderen* (Brugge, 2003). De verschillende bijdragen in de bundels onder redactie van H. Van der Haegen, F. Daelemans en E. Van Ermen, *Oude kaarten en plattegronden: bronnen voor de historische geografie van de Zuidelijke Nederlanden (16de – 18de eeuw)* (Brussel, 1986) en J. Mertens, *Bronnen voor de historische geografie van België* (Brussel, 1980) schetsen een breed pallet aan mogelijkheden en beperkingen van oude kaarten en andere landmeterproducten voor de historische geografie.

Wie op lokaal niveau aan de slag wil gaan, kan zich best eerst oriënteren aan de hand van een aantal exemplarische detailstudies. Voor de interpretatie en verwerking van prekadastrale gegevens kan men inspiratie zoeken bij J. Ockele, *Landboek en primitief kadaster, instrumenten voor de reconstructie van de agrarische structuur. Methodologie en resultaten toegelicht voor Kobbegem* (Brussel, 1984) en H.J. Bockstal, 'Het landt ende caertboek van 1684', *Annalen van de geschied- en oudheidkundige kring van Ronse en het tenement van Inde*, 42 (1993), 63-123 en 43 (1994), 107-156. Tientallen Vlaamse land- en kaartboeken zijn reeds uitgegeven, meestal door heemkundigen en genealogen die de transcriptie centraal plaatsen. G. Demuynck, *Drongen landboek 1604* (Drongen, 2010) toont dat deze uitgaves ook een meerwaarde kunnen bieden aan andere onderzoekers. De uitgebreide indices op grondgebruikers, eigenaars en toponiemen, de reconstructiekaarten en de synthetiserende tabellen, eveneens beschikbaar op een bijgeleverde cd-rom, zorgen voor een optimale toegankelijkheid en een groot gebruiksgemak. J. Dauwe, *Het land- en kaartboek van Lebbeke (1667-1763)* (Lebbeke, 2010) bewijst dat oude bronnen op een visueel heel aantrekkelijke manier kunnen gepresenteerd worden aan een breed publiek.

Biografie

Pieter Beyls (1980) is classicus en archivaris. Hij is werkzaam in het onderwijs als leerkracht Latijn. In 2011 behaalde hij een eervolle vermelding bij de Ger Schmookprijs van de VVBAD. Zijn masterproef over de landboekhouding in het graafschap Vlaanderen is in 2012 gepubliceerd door het Rijksarchief. Hij is tevens medewerker en redacteur van het Oost-Vlaamse landboekenproject, een samenwerkingsverband tussen de provincie Oost-Vlaanderen, het Rijksarchief en de UGent. Contactgegevens : August Pienstraat 22, 9800 Deinze (0486/ 96.31.33, pieterbeyls@telenet.be)